

ZOCH-MENCINOVA HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA, PRVIJENAC HRVATSKE OPĆE ENCIKLOPEDIKE

IGOR GOSTL

(Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb)

UDK 03 (497.5) 929 ZOCH, I.
929 MENCIN, J.

Izvorni znanstveni članak
Primljen: 21. XI. 1996.

SAŽETAK. Premda prvi nagovještaji izradbe enciklopedije po uzoru na zapadnoeuropske modele sežu u razdoblje ilirskoga pokreta, prvi ozbiljniji pokušaji javljaju se tek posljednjih desetljeća XIX. stoljeća. Kraj razgranate enciklopedike u drugih europskih naroda, u hrvatskim zemljama, dijelom zbog materijalne ograničenosti i nezrele duhovne klime, kolektivni enciklopedički projekti nisu mogući te leksikografski rad ostaje vezan uz pojedinačne inicijative, što za posljedicu ima njegov ograničen opseg i domet. Osječki srednjoškolski profesori, Ivan Zoch, podrijetlom Slovak, i Karlovčanin Josip Mencin, godine 1887. u Osijeku »tiskom Dragutina Laubnera« objavljuju prvi svezak *Hrvatske enciklopedije*, prvijenac hrvatske univerzalne enciklopedike.

Od zamišljenih šest svezaka izašla su samo dva: I. (*A–Bžedusi*) i II. (*C–Gzel*). Drugi svezak otisnut je također u Laubnerovoj osječkoj tiskari 1890.

Sa 619 stranica po knjizi, opsegom prva hrvatska enciklopedija doseže ukupno 1239 stranica: prva knjiga donosi oko 83 000 redaka, koliko i druga; ukupno, dakle, oko 160 000 redaka. Članci su u rasponu od 3 retka (leksikonski, mikro tip) pa do iznad 1500 redaka (enciklopedijski, makro tip).

Stilom i obradbom enciklopedičke informacije prvijenac hrvatske univerzalne enciklopedike nije mogao umaknuti početničkim zamkama i dosegnuti one visoke kriterije čitkosti, razumljivosti i koherentnosti, reduciranja na minimum specijalističkoga detaljiziranja, fragmentiranja ili dupliciranja informacije. Mjesto enciklopedičkoga stila koji izbjegava euforičnost i razvučenost, a zahtijeva smirenost, komprimiranost i depersonaliziranost, nerijetko se rabi zanimljiv osobni, slikovit stil, kojim se detaljizirana informacija prenosi čitatelju, sukladno onodobnim dosezima znanosti.

Zoch-Mencinovo nedovršeno enciklopedičko djelo, manjkavostima usuprot, ostat će u kronologiji hrvatske enciklopedike zapamćeno kao vrijedan i nezaobilazan prvijenac koji će, pola stoljeća potom, otvoriti put ostvarenju prve integralne sedmosveščane opće enciklopedije Leksikografskoga zavoda *Miroslav Krleža*.

Europu sredinom XIX. stoljeća obilježava snažan napredak i pojačano raslojavanje društva. Prevrat u tehnici proizvodnje nastao polovinom XVIII. stoljeća, u prvoj polovini XIX. stoljeća postiže razmjere tzv. industrijske revolucije. Dok u Francuskoj revolucionarna previranja imaju socijalni karakter, u ostaloj Europi socijalni je sukob isprepleten s nacionalnim. Nijemci i Talijani teže ujedinjenju svojih zemalja. Isto tako i narodi Habsburške Monarhije zahtijevaju nacionalna prava i slobodu. U hrvatskim zemljama najveći je prijelom u socijalnome i gospodarskome smislu ukinuće kmetstva te nagli prijelaz iz feudalnog u novčano gospodarstvo. Isprva usporeno, a potom sve ubrzanije napuštaju se feudalni odnosi, otvarajući put snažnom razvoju građanskoga društva.

Uznapredovali gospodarski i društveni razvoj nekih europskih zemalja utječe na leksikografiju i enciklopediku. U njima su enciklopedički dosezi sve rjeđe podvignu pojedinca, a sve češće rezultat napora šire kulturne i društvene sredine. Engleska je svjedokom elaboriranih i sofisticiranih izdanja *Encyclopaediae Britannicae*. Francuzi se diče kritičkim izdanjem *Velikoga univerzalnog rječnika XIX. stoljeća*. Na razvijenoj materijalnoj podlozi sjeverna slavenska Europa brže se duhovno mijenja. *Slovník naučný* i *Encyklopedia powszechna* izraz su opće nacionalne mobilizacije češke i poljske nacije. Njemačkim zemljama dominiraju Brockhausovi i Meyerovi *Konverzacijski leksikoni*. Golem Wurzbachov *Biografski leksikon Austrijskoga Carstva*, koji se pojavio 50-ih godina XIX. stoljeća (u 35 godina izlaženja, između 1856. i 1891. objavljeno je 60 svezaka s ukupno 24 200 biografija, od čega čak 1050 hrvatskih), snažno je utjecao na razvoj nacionalne biografske leksikografije u Hrvatskoj. No, u hrvatskim zemljama, dijelom zbog materijalne ograničenosti i nesazrele duhovne klime, kolektivni enciklopedički projekti još uvijek nisu mogući te leksikografski rad i nadalje ostaje vezan uz pojedinačne inicijative, što za posljedicu ima njegov ograničen opseg i domet.

Premda prvi nagovještaji izradbe enciklopedije po uzoru na zapadnoeuropske modele sežu u razdoblje ilirskoga preporoda, prvi ozbiljniji pokušaji javljaju se tek posljednjih desetljeća XIX. stoljeća. Pokraj razgranate enciklopedike u drugih europskih naroda, u Hrvata nije bilo ostvarenih preduvjeta za takav pothvat: ne bijaše prikladne književne povijesnice, niti prikupljene građe za izradbu pregleda suvremene hrvatske književnosti, rječnik znanstvenoga nazivoslovlja tek se počeo izgrađivati, nedostajale visokih učenih zavoda ...

Materijalno stanje za ostvarenje tako zamašna kolektivna književno-znanstvenog pothvata bijaše posve neprikladno. Učena društva, kojima na raspolaganju stajahu tek najnužnija sredstva, odustajahu od tako zahtjevna poduzeća, jer da im narodne sile tome nisu dorasle.

S nevjericom u hrvatske mogućnosti, tvorne i umne, prvi predsjednik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti Franjo Rački, uzimajući za primjer Maticu češku i napore pri izradbi *Slovníka naučnog*, godine 1871. ukazuje na nerazmjer između želja i zbilje:

» ... jer neimamo onih visokih zavoda, koji stvaraju i goje stručnjake, neimamo sveučilišta, tehnike itd. kao što ih imaju braća Česi ...«

No, uzleti ljudske želje odvojeni su od čvrsta tla i oskudne zbilje. Osječki srednjoškolski profesori, tridesetogodišnjaci, Slovak Ivan Zoch, i Karlovčanin Josip Mencin godine 1884. pripremaju se objaviti *Priručni rječnik sveobćega znanja*.

Osvrt na životni put dr. Ivana Branislava Zocha, pokretača i urednika prve hrvatske opće enciklopedije i njegova suradnika i suurednika Josipa Mencina

Uz leksikografa Bogoslava Šuleka, zagrebačkoga kanonika i cenzora knjiga Stjepana Mojzesa, biskupa zagrebačkog Aleksandra Alagovića, prvoga nadbiskupa zagrebačkog, kardinala i dobročinitelja Jurja Haulika – da spomenemo samo neke – dr. Ivan Branislav Zoch pripada onoj plejadi uglednih Slovaka koji su svojim marom i umnim silama ostavili neizbrisiv trag u hrvatskome narodu, podižući tako mostove zbližavanja među dvama sudbinski povezanim i bliskim narodima.

IVAN BRANISLAV ZOCH (Jasenovo, 24. VI. 1843. – Modra, 27. XII. 1921.), prosvjetitelj, znanstveni i pedagoški pisac i leksikograf. Ovaj slovački sin, nesebičan i vrijedan pedagoški djelatnik, odgojitelj mnogobrojnih slovačkih i hrvatskih intelektualaca, bijaše čovjek zamjerna ugleda, svestrana usmjerenja i predana rada, navlastito na narodnoj njivi. Rodio se u Slovačkoj, u selu Jasenovu, u Županiji oravskoj. Dijete siromašnih roditelja, osnovno školovanje završava u rodnom Jasenovu. Učiteljem bijaše mu otac, protestantski pastor Ctiboh Zoch. Realnu gimnaziju pohađa u Banskoj Bystrici, Sopronu i Levoči, gdje maturira. Matematičke, fizičke i prirodoslovne nauke polazi u Beču i Münchenu. U Erlangenu, gradiću sjeverno od Nürnberga, promoviran je godine 1866., u 23. godini životne dobi, u čast doktora mudroslovlja.

Istaknuti mladi znanstvenik Zoch skreće na sebe pozornost ugarskoga ministarstva u Budimpešti, koje mu 1867. podjeljuje visoku stipendiju od 1200 forinti. Ona će mu omogućiti znanstvena putovanja njemačkim zemljama te stjecanje novih znanja, koja će ga najposlije učiniti pedagogom i znanstvenim radnikom svestrana duha i širokih obzora.

Pred zemaljskim ispitnim povjerenstvom u Prešovu, godine 1867., polaže Zoch ispit za srednjoškolskoga profesora matematike i fizike u višim razredima gimnazije. Svoj pedagoški rad počinje na novootvorenoj slovačkoj evangeličkoj konfesionalnoj gimnaziji u Velikoj Revúci (danas Revúca). No, Zochova aktivnost nadilazi onu usko pedagošku: izrađuje nacrt za izgradnju nove gimnazijske zgrade za koju domoljubni Slovaci prikupljaju priloge, osniva vlastitu litografiju, u slovačkim časopisima publicira znanstvene radove, piše više udžbenika za slovačke gimnazije, osniva tjelovježbeno društvo *Sokol*, a 1873. izdaje i prvi slovački priručnik o tjelovježbi.

Ugarske vlasti prijekim okom promatraju domoljubno djelovanje Zochovo, pa u nastojanju da onemoguće slovačku kulturnu obnovu, 31. prosinca 1874. zatvaraju slovačku evangeličku gimnaziju u Velikoj Revúci.

Zoch je prisiljen prihvatiti se sasvim različita posla, što mu, s obzirom na široku spremu i svestrane sposobnosti, ne pričinjava poteškoće. Od siječnja 1875. do listopada 1876. djeluje kao ravnatelj u tvornici obradbe drva i izradbe bačava u Krupini. I u Krupini osniva vlastitu litografiju u kojoj objavljuje više djela. Dana 2. listopada 1876. hrvatska kraljevska zemaljska vlada u Zagrebu imenuje dr. Ivana Zocha *namjesnim* (privremenim) nastavnikom na samostalnoj velikoj realci u Osijeku.¹

Arhiv zemaljske velike realne gimnazije u Osijeku (kako se od rujna 1877. naziva osječka realka) čuva dragocjene podatke o Zochovoj plodnoj djelatnosti (danas u osječkom Povijesnom arhivu).

U školskoj godini 1876./77. predaje matematiku i geometriju te njemački jezik. Osim pedagoškog rada drži i javna znanstvena predavanja, a godine 1877. objavljuje u Osijeku svoj prvi znanstveni rad na hrvatskome jeziku *Novi organički sustav uzortona*, uz zahvalu tadanjemu ravnatelju realke, Slovincu Martinu Jelovšeku, na ispomoći pri pisanju te znanstvene rasprave.²

¹ Gotovo anegdotalnim čini se slijed događaja vezan za zaposlenje u osječkoj realci. Kao dopisnik praške *Politike* doznao je Zoch za natječaj za profesora osječke realke. Odlučuje podnijeti molbu kojoj prilaže i svoju fotografiju. Uz izvrsne svjedodžbe ova mu je fotografija bila glavnom preporukom. Kažu da je gradski zastupnik Verowski, odmjerivši fotografiju, uskliknuo kako je u Pešti polazio školu s nekoliko Slovaka, sve poštenih ljudi, te da mu i lice s fotografije odaje poštenje, te tako smatra da dr. Ivana Zocha valja izabrati.

² Na ovu raspravu reagirao je muzikolog Franjo Kuhač, sa znatnim zakašnjenjem, godine 1904. u zagrebačkoj »Prosvjeti«, br. 19–22.

Zoch, Ivan

Dekretom od 22. travnja 1878. dotadnji *namjesni* profesor imenovan je pravim profesorom. Poučava fiziku, računstvo i krasopis. Pohvaljen je njegov rad, vještina i okretnost, kao i marno nastojanje da se usavrši u nastavnome hrvatskome jeziku. U Osijeku Zoch razvija zamašnu prosvjetnu djelatnost. Drži predavanja iz fizičkog zemljopisa, surađuje u *Esseker Zeitungu* (potkraj 1879. preuzet će i glavno uredništvo toga polutjednika koji njeguje hrvatski domoljubni duh), 1875. sudjeluje pri osnutku evangeličke crkvene općine u Osijeku, pisac je prvih hrvatskih evangeličkih udžbenika (*Evangelički katekizam kršćanske vjere po malom katekizmu dra Martina Luthera ...*).

Udovoljavajući pozivu bosanske vlade, a na preporuku bana Ivana Mažuranića i hrvatske zemaljske vlade, te kao nagrada za predan rad, odobren je Zochu dvogodišnji dopust (produžen potom za još godinu dana) u svrhu osnivanja prve srednje škole u Bosni i Hercegovini. Prva sarajevska muška gimnazija svečano je otvorena 6. studenoga 1879. zaslugom i zagovorom tadanjega

bosanskog poglavara, vojvode od Württenberga. Bilo je to godinu dana nakon Berlinskoga kongresa, koji je Austro-Ugarskoj Monarhiji dao pravo da okupira Bosnu i Hercegovinu. Položivši u nazočnosti bosanskih odličnika prisegu, od studenoga 1879. do listopada 1882., djelovat će dr. Ivan Zoch kao utemeljitelj i prvi ravnatelj cesarsko-kraljevske realne gimnazije u Sarajevu. Rad s učenicima jednako je svestran koliko i opsežan. I u Sarajevu iskazuje se Zoch kao izvrstan odgajatelj. U godini 1880. uz dopuštenje bosanske vlade, a na nagovor naprednih uglednih Sarajlija, Zoch utemeljuje prvo pučko sveučilište u Sarajevu, koje s radom započinje u ožujku 1881. Prva predavanja (o mjerama i mjernome sustavu, elektricitetu, potresima i oplemenjivanju voćaka) drži sam Zoch; neka će od njih biti otisnuta u bosansko-hercegovačkim glasilima. Ogleda se svestrani Zoch i na drugim poljima: prema njegovim zamislima izrađuju se nacrti i izvode početni radovi na podizanju monumentalnih zdanja nove zgrade muške gimnazije i kazališta, gotovo sam rukovodi pripremama za bosansku gospodarsku izložbu u Trstu 1882.

Neposredno nakon okupacije svojim odgojnim i prosvjetiteljskim radom Zoch je udario temelje i pečat suvremenomu srednjem školstvu za austrougarske uprave u Bosni.

Vrativši se u Osijek, u listopadu 1882. nastavio je Zoch svoju službu na osječkoj realki i svoj društveni rad u slavonskome središtu. Tu će godine 1884. započeti pripreme za objavljivanje, prema češkim i njemačkim uzorima, male hrvatske opće enciklopedije, priručnoga rječnika sveopćega znanja, kojega će prvu knjigu, u zajedništvu s kolegom Josipom Mencinom, objelodaniti tri godine potom. I tako je luč hrvatskoj knjizi, zahvaljujući Zochovoj upornosti i entuzijazmu, začudo upaljena u Osijeku, a ne u Zagrebu – središtu hrvatskoga duhovnoga preporoda.

U Osijeku provest će Zoch punih sedam godina zaokupljen najvećim dijelom leksikografskim poslom.³

U ožujku godine 1889., odlukom zemaljske vlade, premješten je Zoch u Petrinju kao ravnatelj niže realne gimnazije. Taj graničarski gradić bit će zadnje Zochovo mjesto službovanja: u njem provest će dva desetljeća, sve do umirovljenja godine 1908.

U Petrinji nastavlja Zoch sa znanstvenim, društvenim i pedagoškim radom; piše mnogobrojne rasprave, objavljuje knjige. U Zagrebu 1889. izdana mu je knjižica *Kratak nacrt poviesti matematike i fizike*; u izvješću petrinjske realke za školsku godinu 1890./91. objavljena je rasprava *Računanje po duodekadskom sustavu*; 1891., tiskom prvoga petrinjskog tiskara Pirnatha, izlazi mu knjiga *Kakvo će biti vrijeme?*, koja prati njegovu akciju podizanja meteorološkoga stupa u mjestu (tzv. *vremenjače*)⁴ kojega opis knjiga donosi, zajedno s uputama za motrenje; godine 1896. u *Školskome vjesniku* objelodanjuje *Metodiku nastave u ljepopisu*; iste godine otisnuta je u Osijeku knjižica *Načela pedagogike po Naegelsbachu*, posvećena hrvatskom učiteljstvu; u izvješću petrinjske realne gimnazije 1897./98. izlazi rasprava *O skladnosti boja*.

Godine 1900. umire u Petrinji Zochov dugogodišnji suradnik na *Hrvatskoj enciklopediji*, dragi prijatelj i kolega, profesor zemljopisa i povijesti Josip Mencin. U gimnazijskome izvješću otisnut je dirljiv Zochov nekrolog u kojem ističe nemilu sudbu vrijednoga profesora. Zoch će k tomu uzdržavati nezbrinutu Mencinovu djecu, a na petrinjskome mu groblju podići spomenik.

I nadalje dr. Ivan Zoch u časopisima i dnevnicima, hrvatskim i stranim, neumorno objavljuje članke i znanstvene rasprave. Na slovački jezik preveo je Zoch više djela iz hrvatske i strane književnosti: klasičan Mažuranićev junački ep *Smrt Smail-age Čengića*,⁵

³ No ni leksikografski posao Zocha nije do kraja sputao. Prema nacrtima Hermana Bolléa godine 1888. započela je gradnja nove zgrade osječke realne gimnazije, koja će u nju useliti 1890. Zoch izrađuje nacрте za drugi kat zgrade u koji smješta risaonicu, prirodopisnu zbirku i radionice, a na krovu zgrade nikad ostvarenu *meteorološku opazaonicu* u obliku tornjića natkritoga kupolom.

⁴ Za meteorološki stup, što ga je postavio na petrinjskome šetalištu, izradio je Zoch raznovrsne grafikone, te godinama vodio meteorološku postaju, najtočniju na području zagrebačke meteorološke središnjice.

⁵ *Smrt' Smail-agy Čenglića. Pieseň od Ivana Mažuraniča. Poslovenčil Dr. Ivan Branislav Zoch. V Lipt. Ružomberku. Tlačou i nákladom Karla Salvu 1898.*

Doživjevši do tada osam izdanja (što latinicom što ćirilicom), Mažuranićevo je pjesničko djelo već bilo prevedeno na češki, poljski, ruski, njemački, talijanski i mađarski. Na kraju prijevoda dometnuo je Zoch bilješke (*Poznámky*) za lakše razumijevanje slovačkomu čitateljstvu. Spominjući kakvu je kob u V. pjevanju pjesnik dosudio negdanjem tiraninu, nadovezuje Zoch ovu bilješku, koju bi valjalo da pamti podjednako Slovak i Hrvat:

»Slovjen zaboravlja brzo na osvetu, makar koliko trpio, kad bivši zulumčar izgubi svoju moć. Za to se i ne boje i naši odmetnici mučiti Slovake do krvi, jer znadu, da im se Slovak neće osvetiti, i kad izgube moć.«

Za oprimjerenje Zochova prevoditeljskoga umijeća evo samog početka *Agovanja*:

Sluhov zove Smail-aga
v prostred Stolca svojho dvorca,
v krajine to hercegovej:
»Sem sa, pod' te chlapani moji,
Brd'anov mi sem dovedzte,
všetkých čo som na Morači
chladnej vode do pút zajal.
I Duřáka, starca k tomu,
čo mi oplán ešte radil
pustiť všetkých svojmu domu,
bo sú, vraví, vlašad besná;
že mi ešte raz odplatia
mojou hlavou vlašské hlavy;
ako keby sa vlk plašil
horskej, hladnej malej myši.«

Citirano prema: »Vienac«, XXX., br. 13, Zagreb, 26. III. 1898., str. 205–206.

Šenoinu *Ilijinu oporuku*, Čarobnu *škrinjicu* Nikole Tordinca, *Matematičke progresije* Ivana Vončine, Danteovu *Božansku komediju* prema prijevodu Ise Kršnjavoga i dr.⁶

Nakon više od tri desetljeća djelatnoga rada, visokim otpisom kraljevske zemaljske vlade, odsjeka za bogoštovlje i nastavu od 5. rujna 1908., priopćeno je da je Njegovo carsko i kraljevsko apostolsko Veličanstvo blagoizvoljelo previšnjim rješenjem od 26. kolovoza 1908. premilostivo dopustiti da se ravnatelj kraljevske gimnazije u Petrinji, dr. Ivan Zoch, na vlastitu molbu stavi u trajno stanje mira, uz izraze priznanja za njegovo revno i požrtvovno službovanje.

Zochov učenik, Vjekoslav Zdrović, u prisjećanju na svoga profesora zapisao je i ove riječi:

»I danas se sjećam njegova bolnog oproštaja s nama, njegovim učenicima, na satu fizike u trećem razredu petrinjske gimnazije, kada je 1908. bio umirovljen. Na kraju sata rekao nam je, da sliedeći put ne će više doći. Zatim je započeo oproštajni govor koji je kod prvih riječi morao zbog uzbuđenja prekinuti. Tada je brzim korakom elastičnog starog gospodina izašao iz razreda sa suzama u očima. Mi smo djeca poletjeli za njim i počeli mu u plaču ljubiti ruke, dok nije u najvećem uzbuđenju skrenuo u svoju ravnateljsku pisarnicu.«⁷

Zoch napušta Hrvatsku, vraća se u rodnu Slovačku da u pitomu selu Modroj provede ostatak života. Umro je dva dana po Božiću, 27. prosinca 1921. u 78. godini životne dobi u Modroj, nadomak Bratislave, gdje je i ukopan.

U spomen na 100. obljetnicu rođenja, na Petrovo, 29. lipnja 1943. otkriše zahvalni Petrinjci uglednomu bivšemu ravnatelju spomen-ploču na zgradi zavoda u kojem je dr. Ivan Zoch djelovao, okitivši je zelenilom i ukrasivši hrvatskom i slovačkom zastavom.

Dana 17. ožujka 1972., o 50. obljetnici smrti, na kući u kojoj je u Modroj umro, podigne zahvalni slovački narod također spomen-ploču svomu uglednomu sinu, prosvjetitelju i rodoljubu.

Za Zocha govorahu da je bio »čovjek kaleidoskopske naravi«, svestrana priroda, pravi enciklopedijski duh »po znanju i umjenju«. Iako rodom Slovak, najveći dio svoga života posvetio je svojoj drugoj domovini i hrvatskomu narodu kojega je zavolio kao što je volio i svoj vlastiti, stavljajući mu na raspolaganje sve svoje umne sile:

»Svoje najbolje godine posvetio je dr. Zoch prosvjetnom i kulturnom razvoju hrvatskoga naroda. Unatoč tome i onda dok je bio odsutan iz domovine, s nebrojenim je člancima jednakim žarom u borbi za sačuvanje slovačke samobitnosti i oslobođenje slovačkog naroda surađivao i u slovačkoj štampi.«⁸

Dr. Ivan Branislav Zoch »urezao je duboku brazdu u njivu hrvatske prosvjete«,⁹ dajući obilan obol zbližavanju dvaju po mnogo čemu bliskih naroda.

JOSIP MENCIN (Završje kraj Karlovca, 10. VIII. 1856. – Petrinja, 21. XII. 1900.), književnik, srednjoškolski profesor, leksikograf.

Rodio se u seocu Završju pokraj Karlovca 10. kolovoza 1856. Gimnazijske nauke završio je u Karlovcu i Zagrebu, sveučilišne u Zagrebu, gdje je položio ispit za profesora povijesti i zemljopisa u srednjim školama.

⁶ O 50. obljetnici smrti slovački muzej školstva i pedagogije objavio je knjižicu Julija Chovana i Eve Selecke *Dr. Ivan Branislav Zoch. Personalna bibliografija*, Bratislava, 1972. Na 60 stranica navedeno je 370 bibliografskih jedinica, što Zochovih djela, što radova o njemu.

⁷ Vjekoslav Zdrović, *Dr. Ivan Zoch*, »Hrvatska misao«, god. II., br. 1., Sarajevo, siječanj 1944., str. 5.

⁸ Kamila Firinger, *Prosvjetna djelatnost dr. Ivana Branislava Zocha u Osijeku i Hrvatskoj*, Zbornik za historiju školstva i prosvjete, 7, Zagreb, 1972.–1973., str. 178.

⁹ Vjekoslav Zdrović, *Dr. Ivan Zoch*, »Hrvatska misao«, god. II., br. 1., Sarajevo, siječanj 1944., str. 2.

Službuje najprije kao suplent na osječkoj gimnaziji, potom zagrebačkoj i bjelovarskoj. Pravim profesorom imenovan je u zemaljskoj velikoj realnoj gimnaziji u Osijeku godine 1887. Na osječkoj realci predaje do 1888., kada je premješten u rako-vačku realnu gimnaziju. Posljednje desetljeće života (1890.–1900.) provest će kao profesor kraljevske realne gimnazije u Petrinji.

Oboljevši od upale pluća preminuo je 21. prosinca 1900., (kratko vrijeme nakon svoje supruge), u punoj životnoj snazi, ostavljajući za sobom troje nejake i nezbrinute dječice. Uvelike oplakan od svojih kolega i učenika, pokopan je u Petrinji, na mjesnome groblju Sv. Trojstva. Nadgrobni spomenik podignut mu je Zochovom brigom, koji k tome uze skrbiti i o Mencinovoj siročadi.

Još u ranoj dobi ističe se Mencin člancima u dnevnicima i časopisima, hrvatskim i stranim. Osim mnogobrojnih članaka koje je napisao ili uredio za *Hrvatsku enciklopediju*, za boravka u Osijeku izdao je i dvije knjižice: *Kratka poviest i zemljopis Bosne* (1886.) i *Bugarska* (1887.).

U Petrinji je uredio četiri sveske *Knjižice za mladež*, a u *Danici* za godište 1891. objavio *Poviest grada Petrinje*.

Stekao je Mencin i velikih zasluga u oživljavanju kazališnoga života, utemeljivši u sklopu *Hrvatske čitaonice* amatersku dramsku družinu.

Čitav svoj radni vijek budio je u svojih učenika nacionalnu svijest te im bio ne samo nastavnikom već i iskrenim prijateljem i valjanim odgojiteljem.

Hrvatska enciklopedija – prvijenac hrvatske univerzalne enciklopedike

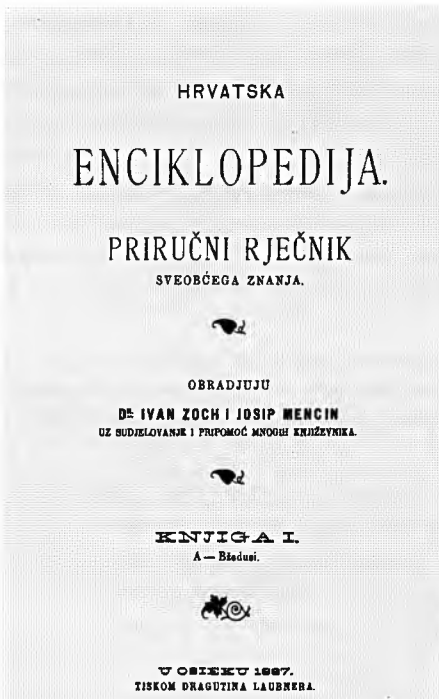
Obavivši nužne pripreme za pokretanje prvoga hrvatskoga priručnoga rječnika sveopćega znanja, godine 1885. obraćaju se suurednici Zoch i Mencin hrvatskomu narodu na suradnju i *predbrojbu* (pretplatu). Ističu nasušnu potrebu izradbe u Hrvata enciklopedijskoga ili konverzacijskoga rječnika, koji će biti od velike koristi i potrebe svim narodnim slojevima, jer već svi kulturni europski narodi imaju svoje veće ili manje enciklopedije u kojima se polaže najveća važnost na domaće odnošaje. Strani se leksikografski priručnici, ističu suurednici, na hrvatsku problematiku ne obaziru, štoviše, o njoj krivo izvješćuju, svoje hvale, naše grde, i narodnu svijest među hrvatskom inteligencijom potiskuju. Uredništvo obećaje da će savjesno raditi, da će se na slavenske, a navlastito na hrvatske odnošaje s pažnjom obazirati.

Biskup Strossmayer, promicatelj knjige i duhovnoga napretka hrvatskoga naroda, pripravan je taj pothvat poduprijeti »sborom i tvorom« (riječju i djelom).

Suurednici Zoch i Mencin obraćaju se molbom svim odličnim domaćim i drugim po-bratimskim slavenskim književnicima da »okite ovo djelo plodovima svojega pera«.

Nakon što su najnužnije predradnje završene, obraćaju se širokom općinstvu s molbom da prigrlji to korisno djelo, te se u što većem broju odazove pozivu na *predbrojbu*.

Rječnik će predstavljati malu, abecednim slijedom poredanu knjižnicu sveopćega znanja, s osobitim obzirom na odnošaje hrvatskoga naroda. Čitav rječnik sadržavat će oko 60 000 natuknica napisanih tečno i jezgrovito. Kako ne bi bio preskup, a k tomu da se i objavljivanje njegovo isuviše ne oduži, nastojat će ga svesti na šest knjiga (300 araka).

HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA, Osijek 1887, I. svezak

HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA, Osijek 1890, II. svezak

Priručni rječnik sveopćega znanja, ili mala hrvatska enciklopedija, izlazit će u sveščićima od 3 – 3 1/2 arka i to svakoga četvrtoga ili petoga tjedna; 12 do 15 sveščića sačinjavat će jednu knjigu.

Svjesni mogućih prigovora, urednici mole za razumijevanje, jer vrijednost djela pokazat će se tek onda kada bude gotovo. Sve pristigle prigovore uredništvo će savjesno upotrijebiti bilo u nadolazećim svescima bilo u *dopunjku* (dopunjskome svesku).

S podosta samosvijesti Zoch i Mencin zaključuju da su se uputili pravom, akoprem tegotnom stazom, kojom će stupati lako, budu li uz njih svi oni kojima je na srcu svekoliki napredak i probitak hrvatskoga naroda.

Nakon trogodišnjih priprema »tiskom Dragutina Laubnera« 1887. u Osijeku objavljen je prvijenac hrvatske univerzalne enciklopedike, prvi svezak *Hrvatske enciklopedije*. Priručni rječnik sveobćega znanja. Obradjuju dr. Ivan Zoch i Josip Mencin uz sudjelovanje i pripomoć mnogih književnika. Od zamišljenih šest svezaka izašla su samo dva: knjiga I. sa slovnim rasponom A–Bžedusi; knjiga II. sa slovnim rasponom C–Gzel. Drugi svezak uredio je sam Zoch, a otisnut je također u Osijeku u Laubnerovoj tiskarnici godine 1890. Na enciklopediji je radilo četrdesetak suradnika najrazličitijih profesija, od odvjetnika, književnika i liječnika do vjeroučitelja, profesora, bogoslova i prebendara. Među njima ističu se Ignjat Brlić, Spiridon Brusina, Dragutin Hirc, Ivan Milčetić i Ivan Tkalčić.

Već pojava prvoga sveščića izazvala je veliku pozornost.

Prema osnovi djela imao je to biti rječnik prostorno upola manji od svoga temeljnoga uzora, češkoga znanstvenoga zbornika *Slovníka naučnog*, dvanaestosveščanoga priručnika što su ga uredili Rieger i Maly, a koji je izlazio u Pragu od 1859. do 1887. godine.

Crna Gora (450), *Češka* (470), *Dalmacija* (700), *Djakovo* (620), *Dubrovnik* (590), *Englezka* (590), *Evropa* (580), *Francezka* (1370), *Frankopani* (720) i *Grčka* (600).

Veliki, sintetični prikazi nemaju čvrstu, ujednačenu strukturu. Građa je izložena na način koji joj je odredio autor. Članak *Bosna i Hercegovina*, primjerice, ovoga je unutrašnjeg ustroja: *oblik tla, vode, podneblje, privreda, trgovina, žiteljstvo, uprava, poviest* (s 900 redaka). U članku *Bugarska* raspored građe jest sljedeći: *gorja, vode, podneblje, žiteljstvo, zanimanje, trgovina, vjera, vojska, književnost, poviest*.

Hrvatska enciklopedija obratila je veliku pozornost navlastito obradbi antičkoga svijeta: obiluje stoga grecizmima i latinizmima. Oni se, kao uostalom i sve druge tuđice, donose u načelu onako kako se pišu u jeziku iz kojega su uzeti. Uz riječi talijanskoga, francuskoga i engleskoga podrijetla donosi se u zagradama približan njihov izgovor:

Allotria, Amphiteater, Anagramm, Anaesthesija, Analyza, Architrav, Bibliotheka, Bridgewater, (Bridžgevat), *Calcium, Cenotaphium, Champignon*, (šampinjon), *Charakter, Check*, (ček), *Chemija, Conversacioni rječnik, Duell, Duetto, Echinococcus, Encyklopedija, Etiquette*, (etiket), *Expansija, expansivnost, Fresco, Gloriette, Gouverneur*, (guverner), *Guitarre*, (gitara)...

U člancima gdje se obrađuju pojedine plemićke porodice i ugledne obitelji znamenitiji njihovi članovi nižu se kronološkim redom.

Zbog nedovoljnoga broja suradnika »suredaktori« dr. Ivan Zoch i Josip Mencin, bili su prisiljeni za određeni broj abecedarijskih jedinica preuzeti doslovce ili u izvodu već objavljene rasprave uglednih hrvatskih znanstvenika poput Šuleka, Klaića, Kuhača, Račkog i drugih. To će za posljedicu, s obzirom na opsežniju obradbu, donijeti kadšto nerazmjer u odnosu na opću građu, ali i povoljniji položaj hrvatskoj građi, neuobičajen i za potonje hrvatske opće enciklopedičke priručnike.

Životopisi uglednih živućih Hrvata (tada između tridesetih i pedesetih godina životne dobi) opsežno su obrađeni. Usporedbe radi, u zagradama se navodi broj redaka iz III. izdanja osmosveščane *Opće enciklopedije* Leksikografskog zavoda, Zagreb 1977.–1982.:

Badalić, Hugo 14 (0); *Bukovac, Vlaho* 52 (26); *Bulat, Gajo* 43 (17); *Bulić, Frane* 35 (28); *Deželić, Gjuro Stjepan* 55 (8); *Folnegović, Franjo* 40 (11); *Grlović, Milan* 38 (9).

Pogotovu prema znamenitim pokojnicima odnosila se *Hrvatska enciklopedija* s mnogo dužne pažnje:

Botić, Luka 47(14); *Clovio, Juraj Julio* 140 (52); *Čevapović, Grga* 62 (0); *Čubranović, Andrija* 69 (9); *Došen, Vid* 47 (6).¹⁰

Stilom i obradbom enciklopedičke informacije prvijenac hrvatske univerzalne enciklopedike nije mogao umaknuti početničkim zamkama i dosegnuti one visoke kriterije čitkosti, razumljivosti i koherentnosti, reduciranja na minimum specijalističkoga detaljiziranja, fragmentiranja ili dupliciranja informacije. Mjesto enciklopedičkoga stila, koji izbjegava euforičnost i razvučenost, a zahtijeva smirenost, komprimiranost i depersonaliziranost, nerijetko se rabi zanimljiv osobni i slikoviti stil, kojim se detaljizirana informacija prenosi čitatelju sukladno, dakako, onodobnim dosezima znanosti.

¹⁰ *Dickens, Charles*, s druge strane, u *Hrvatskoj enciklopediji* obrađen je sa samo 12 redaka. U III. izdanju *Opće enciklopedije* Leksikografskog zavoda dodijeljeno mu je 80 redaka.

Slijede primjeri članaka *Augias* i *Automat* iz I. knjige te članak *Fonograf* iz II. knjige *Hrvatske enciklopedije*:

Augias, Augeias, mitički kralj u Elis, sin Heliosa i nimfe Iphinoe, po drugih rodkoga herosa Phorbasa i Hyrmine, imadjaše velika stada ovaca, goveda i konja, u jednoj štali stajaše mu 3000 volova a gnoj već od davna nisu bacali na polje. Herakles odkladi se, da ju izčisti; on je pustio riek u Alfeios štalom. Nu A. nije mu htio dati ugovorenu nagradu (1/10 stada), s toga mu Herakle navesti vojnu, potuče ga i ubije skupa sa sinovi. Izraz Augijeja štala, rabi se, kad hoćemo označiti velik nered i nečistoću.

Automat, grč., svaki stroj, koji se dulje vremena sam sobom giblje te oponaša gibanje i rad živa stvora. Leteća golubica Archytasova u Tarentu (400. pr. Kr.), plazeći spuž Demetrija Phalereja, android (a. sličan čovjeku) Ptolemeja Philadelphe bili su najznam. a. star. vieka. U sred. vieku bio je na glasu a. Rogera Bacona i android Alberta Magna, koji je otvorio vrata, kad bi gost preda nj stupio te ga pozdravio. Kašnje, kad je Peter Helle izumio ure, pravili su naročito u Norimbergu u velike, automate i androide koji su svirali, pucali, igrali itd. Frac. mehanik Vaucanson načinio je svirača, koji je na fruli 12 komada svirao; patku, koja je plivala, vodu pila, zobala, gakala i kadikad se izčistila. Švicar Droz načinio je za Ferdin. VI. uru nihalicu, koja je pokazivala gibanje nebeskih tjelesa te gibala rišuću, pišuću i svirajuću djecu, koja su tielom, očima, rukama sve, kao da su živa, radila. Kempelens načini a. androida, koji je govorio, i drugi, koji je igrao šah. U najnovije doba pravio je čudesa a. Fu-king, koji je pisane odgovore dielio, nu kašnje se dokazalo, da je te funkcije obavljao u njem umjetno sakriven dječak, koji je pomoću raznih poluga gibao rukom automata. Liep a., sobu sa sviračem na klaviru i sa 8 pari plesača, koji plešu svih 8 komada, koje svirač svira sa svimi pogibi, figurami i nakloni dobila je princesa Jelisava za božić ove godine (1885). Pjevajuće ptice prave urari u Ženevi i Neuenburgu.

Fonograf, gr., Edisonom izumljena fiz. sprava, koja bilježi glasove svake vrsti, (govor, pjevanje itd.) te ih može kasnije kada god i koliko god puta ponavljati. Osniva se na sliedećem principu. Pred ovećim valjkom, u kojem je urezana tanka uzvojnica te oko njega omotan dosta jak staniol, nalazi se lievak, koji imade na užem kraju napetu tanku, pruživu pločicu, a pod njom na pruživom peru učvršćen oštar šiljak, u širi se kraj lievka govori, pjeva itd. Pomoću vijaka postavi se lievak sa opnom i šiljkom prama staniolu, da se točno dotiču. Na osi valjka nalazi se vijak sa istom uzvojnicom, kao što na valjku; kad se sada valjak okreće, pomiče se staniol izpred šiljka, a kad u ljevak govorimo, zabilježiti će šiljak sve titraje govora, koji su se priobćili pločici i šiljku, kao sitne jamice toga najraznijega lika u staniol. Ako sad šiljak odmaknemo, valjak natrag namjestimo, šiljak opet primaknemo, u lievak doglasalo učvrstimo (da se glas pojači) te stanemo vijak na novo okretati, prolazi šiljak po načinjenih prije rupicah u staniolu te pravi isto titranje, koje je pravio, kad smo u nutar govorili, ovo titranje priobćuje pruživoj pločici na dnu lievka, ova opet uzduhu, a ovaj uhu našemu u liku istoga govora, što smo ga prije u nutar govorili, samo nešto promuklije. U najnovije vrieme je Edison svoj f. jako usavršio te namjerava izdavati »fonogramičke novine«, koje će nam, kad ih u fonograf metnemo sve viesti glasom redaktora govoriti.

Osvrćući se, čini se, s podosta nevjerice na ishod pokušaja objavljivanja prve hrvatske opće enciklopedije, u članku *Encyklopedija* napisat će njegov autor Ivan Zoch i ove riječi:

»...hoće li naš pokus 'Hrv. enciklopedije' uspjeti, pokazati će budućnost ...«

Pa mada se budućnost nije pokazala ni sklonom takvu pothvatu, ni milostivom prema usamljenim njegovim začetnicima, Zoch-Mencinovo nedovršeno djelo ostat će u kronologiji hrvatske enciklopedike zapamćeno kao vrijedan i nezaobilazan prvijenac, koji će otvoriti put, tek pola stoljeća potom, ostvarenju prve integralne sedmosveščane opće enciklopedije u krilu Leksikografskog zavoda *Miroslav Krleža*.

ZOCH-MENCIN'S CROATIAN ENCYCLOPAEDIA: THE FIRST ENCYCLOPAEDIA IN CROATIA

SUMMARY. Although the first attempts at creating an encyclopaedia on the model of the Western ones date from the Illyric Movement period, the first serious endeavours appeared during the last decades of the nineteenth century. At the time when encyclopaedism was well developed elsewhere in Europe, collective encyclopaedic projects were not feasible in Croatian lands, partly due to lack of material resources and partly because of the callow milieu. Encyclopaedic work was therefore restricted to individual initiatives, resulting in its limited scope and reach. In Osijek, high-school teachers Ivan Zoch, of Slovak origin, and Josip Mencin from Karlovac, were the authors of the *Hrvatska enciklopedija (Croatian Encyclopaedia)*, the first offspring of the Croatian universal encyclopaedism. Its first volume, *A–Bžedusi*, was published in Osijek in 1887 by 'Dragutin Laubner Press'. The second volume, *C–Gzel*, was also published by Laubner in 1890. These two volumes were the only ones published, instead of the planned six.

With 619 pages per volume, the first Croatian encyclopaedia had 1239 pages in total. The volumes had around 83 000 lines each, therefore, some 160 000 lines total. The articles ranged from three lines (the lexicon micro-type) to more than 1500 lines (encyclopaedic, macro-type).

The style and elaboration of encyclopaedic data in the first Croatian encyclopaedia did not satisfy the high criteria of legibility, understandability and coherence. It failed to reduce technical details to the minimum. Instead of the encyclopaedic style, which avoids euphoria and excessive length, and requires calmness, conciseness and depersonalization, the authors' style was often personal and figurative, providing the reader with detailed information according to the development of the contemporary science.

Zoch-Mencin's incomplete encyclopaedic work, in spite of its imperfections, is remembered as a valuable contribution to the Croatian encyclopaedism. It helped clear the way for the first integral seven-volume general encyclopaedia of the *Miroslav Krleža* Lexicographic Institute, half a century later.